

РЕЦЕНЗІЇ

Сергій ЗОЗУЛЯ
(Київ-Ніжин)

Проблемна мікротопонімія міста Ніжина

Рец. на: Коткова Л.І. Мікротопонімія міста Ніжина. – Ніжин, б/р.
– 38 с.; карт.

Пожвавлення протягом останнього десятиріччя ніжинознавчих студій – факт вельми приємний. Такі дослідження мають тяглі у часі традиції, які можна, з певними обмовками, розпочати від появи ніжинських сюжетів у творах козацьких літописців другої половини XVII – XVIII ст. (Самійла Величка, Григорія Грабянки, Р.Ракушки-Романовського (Самовидця) тощо). Ніжинознавчі розвідки останнього часу – це переважно невеликі за об'ємом, тематично індиферентні статті, розпорошені в різних колективних збірках (часто виданих поза межами Ніжина), зрідка згруповані за певною тематикою (наприклад, «Греки в Ніжині», «Поляки в Ніжині»). Авторські ж роботи з ніжинознавства, видані окремим виданням – узагалі рідкість. Їх нескладно перерахувати: чудово ілюстрований нарис історії міста професора Г.В.Самойленка «Ніжине мій...» (К.,2002), «Сторінки історії Ніжинщини» О.М.Уривалкіна (Ніжин,1998), сюжетні есе з міської історії вчителя Л.Б.Петренко «Ніжин: древній і завжди юний» (Ніжин,2004), – ось, мабуть, і все. Відтак, поява нової позиції в цьому списку – певна подія в ніжинознавчому досліді, особливо, коли ця робота охоплює до цього невідомі або малодосліджені аспекти міського буття.

Невелика за обсягом, але попри це видрукувана окремим виданням, брошура вчителя однієї із загальноосвітніх шкіл Ніжина Людмили Іванівни Коткової «Мікротопонімія міста Ніжина» зачіпає одну з таких тем: походження й етимологію мікротопонімів міста. До цього кілька разів робилися спроби подібного досліді. Переважна їх більшість з'явилася упродовж 1970-х – середини 1980- років. Проте, далі газетних публікацій, де на першому місці стояло народне тлумачення назви, оперування певними місцевими легендами чи міфами, апелювання до спрощеного побутового тлумачення (т.зв. народної етимології) справа не пішла.

Так, у надрукованому на початку 1980-х років у міській газеті «Під прапором Леніна» циклі з восьми краєзнавчих нарисів Ніжинського педінституту Г.П.Васильківського, кілька з яких стосувалися безпосередньо мікротопонімічної проблематики. Зокрема, нарис «Околицями древнього міста» розповідав про історичні час-

тини Ніжина*. В меншій мірі роблячи спробу визначати їх межі й місце розташування, Г.П.Васильківський визначає їх, намагаючись дати етимологію назв. У цьому полягає головна цінність указаної роботи. На жаль, зважаючи на кваліфікацію науковця можна було б очікувати більш виваженого й аргументованого наукового підходу до викладу матеріалу, залучення більш серйозної джерельної бази. В цьому полягав і головний недолік мікротопонімічних потуг Г.П.Васильківського: його висновки – за відсутності інших досліджень – стали домінуючими при зверненні до означеної проблеми (укладання ним-таки двох редакцій фотопутівника «Ніжин» (К.,1981; К.,1986), написання топонімічних статей для енциклопедичного довідника «Чернігівщина» (К.,1990), курсу місцевої історії в школах, розробці краєзнавчих лекцій місцевому університеті тощо).

Дещо іншою видається розвідка О.С.Морозова щодо походження назви основного гідроніма Ніжина – р.Остер. Позиція автора тут більш аргументована, він користується певними документальними джерелами, пробує робити як джерелознавчий, так і морфологічний аналіз. Наскільки це вдалося дослідникові – не є метою цієї рецензії, але подібне дослідження як методолого-методичний факт має бути цілком схваленим.

Дослідження – радше б назвати її спроба систематизації – Л.І.Коткової** розпочинається постановкою проблеми і мети: топонімія є важливим джерелом для «дослідження мови, історії, матеріальної і духовної культури народу», відтак, вивчення етимологія міської мікротопоніміки Ніжина, будучи практично не дослідженою, є вельми корисним і потрібним. Далі – короткий виклад походження назви урбаніму «Ніжин», перегляд і спроба етимологізувати назви історичних і сучасних частин (мікрорайонів) міста, перелік і, знову ж-таки, спроба етимологізувати назви мостів через р.Остер, розташованих на території Ніжина, і, нарешті, найбільша частина брошури – присвячена міським вулицям, провулкам і площам.

У випадку з історичними частинами й мостами Л.І.Коткова звернулася до простого їх переліку; щодо назв вулиць і площ – тут автор удався до спроби їх певної систематизації. Першими розглядаються вулиці «історичного походження», але чомусь таких назбиралося тільки дві (колишня Мостова і Широкомагерська); тут-таки згадані назви, пов'язані з радіальними виїздами з міста – за назвами населених пунктів, переважно найближчих сіл (Чернігівська, Московська, Бобрицька, Кирилівська, Липіврівська й інші). Проте, далі автор звертається до систематизації за етимологією власне назви мікротопонімів: антропоморфного походження (з більш детальним розподілом за групами носіїв назв «іменних» вулиць: революціонерів, героїв війн, учених, митців тощо); пов'язаних із певними подіями, господарськими заняттями; розташованими тут спорудами, установами; за топографічними особливостями місцевості, місяцями календарного року, клерикальними назвами тощо.

У цілому систематизація прийнятна, але не зовсім логічна: подібне переплигування з одного принципу класифікації на інший нагадує ситуацію, коли запрягають воза, але їдуть на санях. Наприклад, виникає найпростіше і цілком логічне запитання: чи решта назв мікротопонімів Ніжина є неісторичними? Аби уникнути таких казусів, ймовірно, слід було дотримувати певної однієї систему відбору і чітко ділити структуровані позиції не тільки за тематикою (горизонтальною градацією), але й за масштабом (вертикальна градація): відантропоморфні назви – відапелятивні назви – відтопографічні назви тощо.

Не все рівно й у власне етимологічній стороні зазначеної роботи Л.І.Коткової. Вона наступає на ті ж «граблі», що й її попередники, зокрема, Г.В.Васильківський, – не піддаючи ніякій критиці, користується «народною етимологією», місцевими легендами, побутовим тлумаченням назв, приймаючи їх апріорі. Такий підхід інколи шкодить, навіть, обраному

* До нього спробу визначити й подати часткову етимологію історичних частин Ніжина робив спробу наприкінці XVIII ст. О.Ф.Шафонський у своєму «Черниговского наместничества топографическом описании».

** На жаль, видання без вказання року, але за опосередкованими даними можна припустити, що брошура з'явилася в 2005 р.

підходу до систематизації ніжинської мікротопоніміки, впливаючи на його результати. Так, наприклад, безапелятивно відноситься до «назв, що славлять дружбу між народами» мікротопонім «вул. Друзів». Дійсно, етимологія, мов би, лежить на поверхні, але морфологія слова говорить і про можливий інший варіант: за місцевою традицією багато назв утворилося від прізвищ перших або домінуючих мешканців вулиці, провулку чи певного мікрорегіону («кутка»); в Ніжин ж досить поширеним було (і є нині) прізвище «Друзь». Відтак, для остаточного з'ясування слід звернутися до архівних джерел – у першу чергу до постанови міськвиконкому про присвоєння цій вулиці даної назви*. Зовсім незрозумілим є віднесення до «вулиць, пов'язаних з назвами колгоспів, розташованих на даній місцевості» вул. Подвойського, яка розташована в самому центрі сучасного міста, де до аграрного сектору можна віднести хіба що невеличкі городи чи палісадники з приватного сектору суміжних вулиць. Або чомусь до назв, пов'язаних із заняттями жителів, віднесено назви вулиць Молодіжної та Юності...

Те ж саме можна сказати й про етимологію ще з десятка мікротопонімів, у першу чергу – назв історичних районів Ніжина. В останньому Л.І.Коткова слідує частково за О.Ф.Шафонським, але здебільше – за Г.В.Васильківським*, повторюючи його помилки. Так, цілком помилковим є тлумачення походження назви «Мигалівка» як видозміненої «Могильовка», також на сьогодні не є остаточно доведеним походження назви «Магерки» від чи то модних колись у Ніжині, чи то виробництва саме тут колись капелюхів-*magerie*; спірним і мало ймовірним є походження назви «Лихокутівка» за певним соціальним чинником («лихі люди»)**.

Певні зауваження викликає також зміст і методика етимологізації назв. Очевидно, вона детермінована наявністю матеріалу як про проходження (філологічного спрямування) тієї чи іншої назви, так і будь-якої іншої (історичної, літературної, етнологічної) інформації. Цим пояснюється й різниця у стилістиці пояснень до назв. У цілому проглядається певна еклектика: помітно, що інформація в одному випадку бралася з певних наукових чи науково-популярних робіт, у іншому – з документальної або літературної публіцистики; в певних епізодах додаються власні пояснення автора рецензованого дослідження. Такий стан речей можна пояснити фахом автора – цілком притаманне вчителю прагнення зібрати якнайповнішу інформацію, упорядкувати її й максимально викласти, надаючи слухачеві (чи б пак – читачеві) можливість унести власні корективи, скласти власне враження від отриманої інформації, – так би мовити, щось додумати самому.

Наприкінці брошури Л.І.Коткова уміщує бібліографію з теми, що, без сумніву, піднімає рівень дослідження і надає йому більшої ваги. Список із 52 позицій хоча і не є повним на сьогодні, але він уперше зводить у єдине практично весь нині відомий доробок щодо досліджень ніжинських мікротопонімів, – у цьому чи не найбільша заслуга автора. Наведена бібліографія гарно окреслює сучасний стан розробки даного питання, де абсолютну більшість позицій займають суто публіцистичні краєзнавчі екскурси в місцевій періодиці, де перед жорсткими дослідницькими науковими вимогами на перший план виступає потреба читабельності матеріалу для рядового читача, оперування привабливим сюжетом, певними журналістськими прийомами тощо. Все це гарно ілюструє складність виконаної автором роботи і додає їй зайвої ваги.

Загалом, брошура «Мікротопонімія міста Ніжина», з відповідними зауваженнями й побажаннями, заслуговує на схвальний відгук; особливо, з огляду на малодослідженість проблематики, досить вузьку історіографічну й джерельну базу, неоднозначність і суперечливість матеріалу, а також складність завдання, що стояло перед автором і з яким він до певної міри впорався.

* Оскільки вулиця утворилася в післявоєнний час, тому саме в рішеннях міськвиконкому має бути така інформація.

* Останній, у свою чергу, також багато в чому слідує за згаданим автором другої половини XVIII ст.

** Щодо можливої етимології назв історичних частин Ніжина відсилаємо до однієї з публікацій автора даної рецензії (див.: Зозуля С.Ю. До питання походження й етимології історичного районування міста Ніжина // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 354-355. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2007. – С.33-39.